

Toen het te gevaarlijk werd aan de Nieuwe Keizersgracht

En Mordechai schreef deze gebeurtenissen op en zond brieven aan al de Joden, nabij en ver, in al de gewesten van koning Ahasveros, om hen te verplichten jaarlijks zowel de veertiende als de vijftiende der maand Adar te vieren, omdat dit de dagen waren, waarop de Joden rust kregen van hun vijanden, en dit de maand was, die voor hen van droefheid veranderde in vreugde en van rouw in een feestdag

(Esther 9:20-22)

TOEN HET TE GEVAARLIJK WERD AAN DE NIEUWE KEIZERSGRACHT

1933-1949:

De fascinerende en ontroerende geschiedenis van een echtpaar
dat werkte in het Joodse ziekenhuis en moest onderduiken

Ja'akov Adler

UITGEVERIJ TOETSSTEEN
WWW.TOETSSTEEN-BOEKEN.NL

Toen het te gevaarlijk werd aan de Nieuwe Keizersgracht

ISBN 978-94-92818-15-7

© 2021 Uitgeverij Toetssteen
Oosterslag 4
8385GW Vledderveen (Dr)
www.toetssteen-boeken.nl

vertaling: Helen Bruls-Turin
redactie: Harma B. Prinsen-de Vroome
bijschriften foto's: Klaas de Jong
opmaak: Gewoon Geertje

Oorspronkelijke titel:

©
כל הזכורות שמורות למחבר
עיצוב, סדר ועימוד: אסטרוניל – רפוס: קשת
ירושלים – ישראל
1991 – תשנ"ב

omslag: Door Ontwerpt
foto voorkant: Beeldbank NIOD
achtergrond Jacqueline de Lange-de Wagt

Inhoud

Voorwoord	7
1. De storm barst los	11
2. Maandenlang rondzwerfen	16
3. Een toevlucht in Nederland	21
4. Jaren van gruwel en hoop	26
5. Liefde op een vulkaan	36
6. De weg naar de hel	42
7. De capitulatie van Nederland	49
8. De lange lijdensweg	55
9. De Jodenvervolging	63
10. De ondergang van Joods Nederland	84
11. De eerste vierentwintig maanden als onderduiker	93
12. Een Joods meisje geboren in de onderduik	126
13. Het bombardement	139
14. Een tussenstop bij de heilige Jozef	149
15. Een schuilplaats bij het hoofd van het verzet	155
16. De stem van het bloed van uw zonen schreeuwt vanuit de aarde	166
17. Vlucht uit de slavernij naar de vrijheid	177
18. De vrijheid gaat in het rood gekleed	185
19. Wat men zaait, zal men oogsten	206
Aanvullende literatuur	233
Boeken van Toetssteen over de Sjoa	234

1. De storm barst los

Hitler benoemd tot Rijkskanselier

Op 30 januari 1933 werd Hitler benoemd tot Rijkskanselier van Duitsland. De mededeling over zijn benoeming werd steeds maar weer herhaald op de radio van de universiteit van Erlangen, een stadje vlakbij Neurenberg. Door de luidsprekers schalde de juichende, doordringende stem van de omroeper. Het geluid vulde de hele ruimte. Wij stonden geschokt en angstig op de trappen van het gebouw van de Medische Faculteit. Ik kwam mij inschrijven voor het vijfde semester dat de afsluiting betekende van de twee en een half jaar Basisstudie Wetenschappen: een semester met examens die de deur zouden openen naar de medische faculteit. Wat die ochtend eerst nog van levensbelang voor me leek, werd ineens onbelangrijk door het nieuws over Hitler. Een vriend van me probeerde me de hoop te geven dat nog niet alles verloren was, maar ik geloofde hem niet. Ik was al jarenlang getuige geweest van de opkomst van de nationaalsocialistische partij. Massa's mensen juichten het idee van het Derde Rijk toe terwijl de vlag werd gehesen als symbool voor de strijd tegen de Joden, om te beginnen tegen de Duitse Joden. Overal zag je de hakenkruizen: op de vlaggen die van de gebouwen wapperden, op de mouwen van de SS- en SA-uniformen, op de insignes van de aanhangers van de partij, op de muren van gebouwen, op de auto's in de straten. Dit was voor ons het teken van de haat tegen het Joodse volk. Langzaam maar zeker verslechterde de economische en politieke situatie in Duitsland en tegelijkertijd nam daarmee de haat toe. Haat die zich steeds meer uitbreidde en die in woord en daad tot uitdrukking kwam. Dagelijks verschenen in de kranten opruiende artikelen tegen de Joden en steeds vaker kwam het tot geweld. Christelijke kennissen en burens spraken niet meer met ons en goede vrienden negeerden ons. De colleges aan de universiteit werden uren van beproeving waarin Joodse studenten werden gepest en bedreigd. Zelfs de professoren verkondigden nu publiekelijk hun sympathie voor Hitler. Terwijl de nazi's steeds sterker werden, kregen wij geen enkele steun en was ons leven in groot gevaar. Binnen enkele weken werd mijn donkerste vermoeden werkelijkheid.

Antisemitisme in Neurenberg

Ik woonde in die tijd bij mijn ouders in Neurenberg in het huis waarin ik eenentwintig jaar eerder was geboren. De stad die dankzij haar schoonheid en bewogen geschiedenis ook nu nog met recht 'de parel van Frankenland' wordt genoemd telde in die tijd 360.000 inwoners. Aan de voet van de ommuurde oude stad bevindt zich de imposante middeleeuwse Kaiserburg. In het centrum staan indrukwekkende kerken in gotische stijl die in schoonheid wedijveren met andere monumentale gebouwen uit de tijd van de Renaissance. Op een van de meest schilderachtige pleinen werden

gedurende de voorgaande eeuwen vaak Joden verbrand en de synagoge die er stond werd verwoest. De Joden werden enkele malen uit Neurenberg verjaagd en toch keerden ze er steeds terug. Toen Hitler aan de macht kwam telde de stad 20.000 Joden. Velen van hen waren rijk, hoog opgeleid en cultureel ontwikkeld. Zij zagen zichzelf als Duitse staatsburgers die de Joodse religie aanhingen. Maar die illusie werd al snel door het naziregime kapot geslagen.

Julius Streicher heerste al enkele jaren als gowwleider over het Frankenland. Hij kwam uit de hogere regionen van het nationaalsocialisme, was een fervente Jodenhater en zette de massa voortdurend op tegen de Joden met behulp van zijn krant *Der Stürmer*. Hij betichtte de Joden van een poging om in Duitsland en in de hele wereld de macht over te nemen. Streicher gebruikte de meest verachtelijke middelen zoals grove leugens en pornografische verhalen om de Duitsers op te hitsen. In zijn krant publiceerde hij Duitse spotprenten uit de Middeleeuwen waarin de Joden werden weergegeven als monsters die het zuivere en argeloze 'Arische ras' oplichtten en afslachtten. In de rassenleer van de nazi's stamden de Duitsers af van de Indo-Germanen. De nazi's zagen de Ariërs als superieur ten opzichte mensen van een andere afstamming.

De landelijke partijdag van de nationaalsocialisten in Neurenberg in 1933; kinderen marcheren door de straten onder toezien oog van Julius Streicher en Baldur von Schirach, de leider van de Hitlerjugend.

Streicher organiseerde de tweejaarlijkse landelijke bijeenkomsten van de nationaal-socialistische partij in het stadion van Neurenberg. Wij raakten gewend aan de massale optochten van bruinhemden (SA) en zwarthemden (SS), de talrijke aankondigingsborden, de rode vlaggen met het hakenkruis, de opruiende toespraken van de Führer en de hysterische opwinding van de massa. De menigte durfde nu haatgevoelens en wraakzucht te uiten. Gedurende de eerste weken, nadat Hitler aan de macht kwam, waren we getuige van verschrikkelijke taferelen. Veel Joden werden genadeloos in elkaar geslagen en op een vernederende wijze in rijen door de straten gedreven, terwijl op hun lichaam borden waren bevestigd waarop hun 'misdaden' stonden. Hetzelfde lot trof de Arische meisjes die bevriend waren met Joodse jongens. Het woedende gepeupel overviel winkels en grote bedrijven die eigendom waren van Joden. Etalageruiten werden ingegooid en winkels werden geplunderd. De ploegen van de SA verhinderden de mensen om inkopen te doen in winkels van Joden.

Na enige tijd werd de agressie in de straten minder, maar de hoop van veel Joden dat de storm was gaan liggen bleek van korte duur. De machine van de nazipartij werkte op effectieve en wrede wijze. Systematisch werden alle belangrijke plaatsen in de lokale en nationale overheidsinstanties bezet door de nazi's en hun aanhangers. De tegenstanders van deze nieuwe politiek werden verwijderd, velen werden zonder enige aanklacht gearresteerd en al gedurende de eerste maanden werden voor politieke gevangenen de eerste concentratiekampen opgezet. Het ging vooral om communisten maar ook om Joden. Op de dag dat in Berlijn de Reichstag, het Duitse parlamentsgebouw, in brand werd gestoken, beschuldigde men meteen de communisten. Andere politieke partijen werden stapsgewijs de mond gesnoerd evenals de vrije pers en de democratie in het algemeen. In Duitsland heerste nu de dictatuur.

Vertrek uit mijn geboortestad

Voor mij werd het steeds duidelijker dat ik mijn geboorteland voor altijd zou moeten verlaten. Niet alleen vanwege mijn vurige verlangen om de medische studie voort te zetten maar ook omdat ik zag hoe de vervolging van de Joden toenam en levensbedreigend werd. Mijn ouders namen contact op met verre familie van mijn moeder in Zürich. Ik kreeg een uitnodiging om bij hen te komen.

Het kwam toen niet in me op om naar Eretz Israël te immigreren. Ik groeide op in een vrij strenge godsdienstige omgeving waar men de visie aanhing van Agudath Israël, een orthodox-joodse organisatie, die destijds het zionisme afwees. Ondanks het feit dat ik gedurende mijn academische studie afstand nam van het orthodoxe jodendom, waarvan de wereld me nauw en bekrompen leek, bleef ik toch religieus en werd ik lid van een Joodse, religieuze studentenorganisatie die zich tegen de zionistische ideologie verzette. Mijn hoop was dat ik in een van de vrije Europese landen een toevluchtoord zou kunnen vinden.

Mijn besluit brak de harten van mijn ouders. Ik was hun enige zoon. De drie kinderen die voor mij werden geboren, waren kort na de geboorte overleden en daarom beschermden mijn ouders mij als hun oogappel. Zij waren niet bereid om voor lange

tijd afscheid van mij te nemen. Het verlaten van Duitsland om mij te volgen naar het buitenland zou voor hen grote bezwaren opleveren. Mijn ouders stamden beiden uit religieuze, gerespecteerde maar arme families met veel kinderen. Mijn moeder was de vierde generatie in Duitsland. Mijn vader werd in Hongarije geboren en studeerde tot hij op achtentwintigjarige leeftijd naar Duitsland kwam jarenlang aan beroemde jesjivot, Talmoedscholen voor onderwijs in de Tenach (het Oude Testament van de Bijbel) en de Joodse geschriften. In Duitsland leerde hij mijn moeder kennen. Hij werd verliefd op haar en ze trouwden. Lange tijd hadden zij een moeilijk bestaan. Gedurende de Eerste Wereldoorlog was mijn vader in dienst bij het Oostenrijks-Hongaarse leger. Hij was bijna vier jaar lang ver van huis. Mijn moeder bleef alleen achter met een klein kind en moest in de Grote Oorlog in haar eentje het hoofd bieden aan de oorlogseconomie in Duitsland. Na de oorlog slaagden mijn ouders er met vereende krachten in om een goedlopende kleermakerszaak op te zetten en verwierven zij een gerespecteerde status binnen de orthodox-joodse gemeenschap van Neurenberg. Ik kon dan ook goed begrijpen dat het voor hen heel moeilijk was om alles op te geven wat zij hadden bereikt, om te aanvaarden dat zij alles wat zij bezaten kwijt zouden zijn door te verhuizen naar een vreemd land, een onzekere toekomst tegemoet.

Vlucht naar Zwitserland

Er kwam op abrupte wijze een einde aan de tegenstrijdige gevoelens van mijn ouders. Drie dagen voor de Sederavond hoorde ik dat een van mijn vrienden, die actief was in de socialistische studentenvereniging, naar het concentratiekamp was gestuurd. Enkele maanden voordat Hitler aan de macht kwam, had ik besloten dat ik mij bij diezelfde vereniging moest aansluiten. Mijn naam stond zodoende op de ledenlijst. Het gevaar dat ik gearresteerd zou worden nam toe en ik moest onmiddellijk vluchten. We belden naar Zürich om mijn komst aan te kondigen. Gelukkig had ik een paspoort, maar zonder een verklaring voor goed gedrag gaf de nationaalsocialistische overheid geen toestemming om de grens over te steken. De volgende dag stond ik bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken in een lange rij met mensen die ook zo'n verklaring wilden hebben. Aan de muren hingen foto's van Hitler en op de revers van de kleding van de ambtenaren prijkten de insignes met het hakenkruis. Ik wachtte zenuwachtig op mijn beurt. Ik schrok toen de deur openging. Er kwam een officier in een gloednieuw SS-uniform binnen. Alle ambtenaren sprongen op, tilden hun rechter arm omhoog en groetten hem met de uitroep 'Heil Hitler'. Die officier was een klasgenoot van het gymnasium, de meest gevreesde Jodenhater van de klas. Ik zag al helemaal voor me hoe hij wraak op mij zou nemen door het stempel niet te verstreken. Toen hij zonder een blik op de rij wachtenden de ruimte verliet, was ik opgelucht. Ongeveer een half uur later stond ik weer buiten met de begeerde verklaring in mijn handen. Maar bij deze gelegenheid was ook de letter J in mijn paspoort gestempeld om aan te geven dat ik tot het 'inferieure ras' behoorde.